

HUSÁKOVO NOVÉ SLOVO (1945 – 1948).
SONDA DO POVOJNOVEJ KULTÚRNO-POLITICKEJ
ĽAVICOVEJ PUBLICISTIKY¹

„Dejiny a politika nie sú mravné, ani nemravné – oni iba sú.“

Vladimír Mináč

VLASTA JAKSICSOVÁ

JAKSICSOVÁ, Vlasta. Husák's *Nové slovo* (New Word) (1945–1948). A Sounding into Post-War Cultural-Political Leftist Journalism. *Historický časopis*, 2025, 73, 1, pp. 119–146, Bratislava.

Vlasta Jaksicsová's study offers a sounding into Husák's post-war magazine *Nové slovo* (New Word) representing radical, leftist journalism in the Slovak context of this period, with an emphasis on the questions of post-war cultural politics in the context of political reflection on this period of political development. The author reflects that the given problem has been considered in older and more recent Slovak historiography, but she states that it is a relatively little studied matter. The study offers the reader an overview without much methodological or comparative ambition, but emphasizing the process of "self-Sovietization" and voluntary resignation from creative freedom among the Slovak leftist artists and intellectuals. A substantial part of the Slovak leftist writers and intellectuals were not able to analyse their place in society or the social function flowing from it. In the course of one decade, the Slovak intelligentsia adapted to fascism and communism, which had themes that were very tempting for it. Its engagement in power also showed failure and inability to learn. The first and second acts of this story were the same: the raising of political position as the fundamental and only measure of a person.

Keywords: Social rebirth. Closeness to the people. New routes for art. Art for today. Revolution of the spirit and education. Purification of social life. Reactionaries. People's democracy. Socialist realism. Intelligentsia. Communist aesthetics. Progressive art. Reactionary art. Bourgeois decadence. Communist engagement. Agrarians. Ludaks. Planning in culture and art. New cultural policy. General line of art. Historical inevitability of history. Unity of the artists with the working people.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2025.73.1.5>

1 Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektu VEGA č. 2/0014/23 *Transfer ideí a cezhraničné migrácie v rozdelenom svete: aktéri a štruktúry. Spoločnosť v Československu v období štátneho socializmu*. A v rámci projektu APVV-22-0205 *Problémy dejín historiografie a myslenia o dejinách na Slovensku*.

Ako naznačuje podtitul štúdie, mojou ambíciou v nasledujúcom texte nebola hĺbková analýza povojnového *Nového slova*, reprezentujúceho radikálnu ľavicovú publicistiku v sledovanom období. V tomto zmysle slova som sa „zámerne“ vyhla, nie však opomenula, akékoľvek podrobnejšie analýzy hodnotenia dobových diskurzov hospodárskej politiky, geopolitiky či percepcie Sovietskeho zväzu a jeho kultúry a spoločnosti. Samozrejme, reflektujem, že daná tematika je z rôznych uhlov pohľadu spracovaná mnohými staršími i novšími autormi, no s inou percepciou a autorskou optikou. Napriek tomu sa nazdávam, že ide stále ešte o pomerne slabo spracované obdobie. V štúdiu ponúkam čitateľovi prehľadový text bez výraznejších metodologických či komparatívnych ambícií, s dôrazom na proces „sebasovietizácie“ a dobrovoľnej rezignácie na tvorivú slobodu medzi slovenskými ľavicovými umelcami a intelektuálmi.

* * *

Základné rámce vnútornej a zahraničnej politiky obnoveného povojnového Československa boli v zásade naprojektované Benešovou londýnskou exilovou vládou ešte za vojny, najmä po decembrovej spojeneckej zmluve medzi Stalinom a Benešom roku 1943. Konkrétnu podobu potom dostali na konci vojny v *Košickom vládnom programe*, na ktorom sa výraznou mierou spolupodieľal už aj Gottwaldov komunistický exil v Moskve i domáci slovenský odboj, reprezentovaný predstaviteľmi SNR. Pre budúce zahraničnopolitické smerovanie krajiny bolo tiež symptomatické, že Beneš sa z londýnskeho exilu vracal do vlasti cez Moskvu.

Čo bolo charakteristické pre obdobie troch povojnových rokov je historický fakt, že obnovené Československo malo za sebou vojnový príbeh, ktorý zásadným spôsobom zmenil Európu i celý svet. Pritom dejinná skúsenosť v oboch častiach republiky po jej rozpade roku 1939 a následných vojnových rokov bola celkom iná, čo výrazným spôsobom poznačilo nielen jeho bezprostredný, ale aj následný vnútropolitický vývoj. Jedným z príkladov tejto skutočnosti je nie až taký marginálny fakt, že v ľudovom povedomí sa misia Červenej armády vnímala v českých krajinách ako „oslobodenie“, kým na Slovensku skôr ako „prechod frontu“.²

V historickej aj exilovej publicistike sa pre obdobie troch povojnových rokov 1945 – 1948 ujal názov „tretia republika“.³ Pričom následné februárové udalosti

2 MACHÁČEK. *Gustáv Husák*. Praha 2017, s. 211.

3 Aj keď tento pojem má svoju tradíciu, v slovenskej historiografii sa veľmi neujal. Pre obdobie od septembra 1938 po Mnichovskom diktáte do marca 1939, keď sa prvá Československá republika pod vplyvom vonkajších i vnútropolitických okolností rozpadla, sa v českej historickej publicistike vžil názov „druhá republika“. V slovenskej historiografii sa pre polročné obdobie pred vznikom slovenského štátu 14. marca 1939 vžil skôr názov obdobie autonómie

znamenalí zásadnú systémovú, a preto diskontinuitnú zmenu. Tá bola začiatkom totalitného systému vlády jednej strany, ktorý sa na štyridsať rokov stal historickou realitou našich novodobých dejín. V povedomí súčasníkov, ale aj v historiografii sa ustálili viac-menej dva protichodné pohľady na toto obdobie. Pre jedných predstavuje krátky časový úsek slobody, vklinený medzi dve diktatúry. Iným sa sledované obdobie javí ako demokratická kamufláž, pod ktorej povrchom sa odohrával nezadržateľný nástup komunistov k moci. Nech už sú reflexie troch povojnových rokov akékoľvek, sprevádza ich dojem akéhosi provizória, neurčitého *intermezza*, oddeľujúceho dve výrazné dejstvá slovenských a českých dejín 20. storočia.

Reálny a myšlienkový svet „tretej republiky“

Hoci povojnový režim trval na zachovaní štátoprávnej kontinuity s prvou Československou republikou, samozrejme, s korekciami, ktoré si v postavení Slovenska vynútil vývoj od roku 1938 a najmä protifašistické Povstanie, vytváraním novej systémovej kvality, ktorá by sa dala označiť ako korporatívny režim *sui generis*, prevažovala skôr diskontinuita.

Voči liberálno-demokratickému systému prvej republiky sa vymedzoval ako „ľudová“ alebo „socializujúca“ sa demokracia. Tomuto sémantickému posunu zodpovedali hlboké štrukturálne zmeny predovšetkým v politickej, ekonomickej a sociálnej oblasti, ktoré sa stali determinantmi celého obdobia. Štyri české a dve slovenské politické strany sa deklarovali ako Národný front a uzurpovali si podiel na moci, pričom pod zámienkou kolaborácie s fašizmom z politickej scény zmizli najvplyvnejšie predvojnové strany.⁴ Politické spektrum sa tak neprirodzene vychýlilo doľava, keďže sa z neho vytratila pravicová zložka. Tento jav platil v celoeurópskom kontexte, keď vo väčšine krajín povojnovej Európy dominovali socialistické alebo sociálnodemokratické strany či koalície. Znárodnenie troch štvrtín priemyslu predstavovalo najväčší zásah do hospodárskej vlastníckej štruktúry v celej vtedajšej Európe (s výnimkou Titovej Juhoslávie) a viedlo k likvidácii veľkopodnikateľskej vrstvy. Vysídlenie troch miliónov Nemcov, výmena maďarského obyvateľstva, ako aj ďalšie migračné pohyby, priniesli zásadnú zmenu v etnickej a sociálnej skladbe obyvateľstva. Štát budovaný na národnom princípe sa začal označovať ako spoločná vlasť dvoch rovnoprávných národov Čechov a Slovákov, účtoval s minulosťou, vyznával kolektivistické ideály, pričom v mene akejsi „spravodlivej odplaty“ pripustil porušenie princípu rovnosti

alebo jednoducho „autonómia“. Aj toto iné vnímanie názvoslovnia vypovedá o odlišnej historickej identite či rozdielnom vnímaní historických udalostí po roku 1938 v ešte spoločnom štáte Čechov a Slovákov.

4 Na Slovensku agrárna a Hlinkova slovenská ľudová strana.

pred zákonom, lebo na základe národnostnej diskriminácie zbavil široké skupiny obyvateľstva základných občianskych práv. Preorientovanie zahraničnopolitickej koncepcie štátu na Sovietsky zväz ako garanta národnej bezpečnosti bolo o. i. demonštrované odstúpením Zakarpatskej Ukrajiny mocnému východnému susedovi. Podľa prezidenta Edvarda Beneša, rešpektovanej politickej autority, spojenectvo so Sovietskym zväzom je „otázkou celonárodnou a nie je a nebude predmetom žiadneho sporu“.⁵

Medzinárodnopoliticky koncepcii „ľudovej demokracie“ zodpovedala sebaapropkecia Československa ako mostu medzi Východom a Západom, resp. západného predmostia Východu. Podľa architektov nových poriadkov tak mal malý štát uprostred Európy nadobudnúť akýsi svetodejinný význam. Je zaujímavé, že táto sebaapropkecia Československa sa v pozmenenej podobe reinkarovala aj o dvadsať rokov neskôr, v pamätnom roku 1968.

Socializmus ako ideologický koncept a politická realita bol hlavnou témou, heslom doby, bol vnímaný ako historická nevyhnutnosť a dejinná spása. Ideál socializmu – v revolučnom, reformnom i národnom zafarbení –, doplnený o nacionalizmus a slovanstvo, predstavoval ideologické podložie novobudovanej identity povojnovej československej spoločnosti. Manifestačnému nadšeniu pre socializmus sa oddávala nielen väčšina súčasníkov, ale aj kultúrnych elít. Táto celospoločenská atmosféra (prevládajúca najmä v českej spoločnosti, nie tak v slovenskej pre nedávne historicky známe príčiny, ale aj pre tradičnú religióznosť väčšiny obyvateľstva)⁶ sa dá vysvetliť mníchovskou traumou, psychologickým efektom národného poníženia, keď dezorientovaná česká spoločnosť mala pocit totálneho zlyhania liberálnych a demokratických noriem spätých s prvou republikou, ktoré „dopustili“ mníchovskú kapituláciu. Ale aj eufóriou a úľavou z oslobodenia od cudzej krutovlády. Prevládala takmer všeobecná zhoda v tom, že liberalizmus je historickým vývojom prekonaný, pričom na označenie „liberál“ bola uvalená priam morálna kliatba a vo všadeprítomnej fantómovej vojne s „reakciou“ ho prípadne dopĺňali i nálepky ako „reakcionár“ či „fašista“.

Ako príklad môže slúžiť prípad Ferdinanda Peroutku, ktorý už začiatkom roku 1946 napísal, že „cesta do budoucnosti vede jen branou socialismu“,⁷ no

5 Z vianočného prejavu prezidenta republiky dr. Edvarda Beneša 27. decembra 1945. Cit. podľa DRÁPALA. *Na ztracené vartě Západu*. Praha 2000, s. 25.

6 Toto odlišné nastavenie slovenskej spoločnosti sa prejavilo aj vo výsledku prvých povojnových volieb v máji roku 1946, v ktorých na Slovensku, na rozdiel od českých krajín, s výrazným náskokom zvíťazila občianska Demokratická strana nad slovenskými komunistami, hoci v celoštátnom meradle sa víťazmi volieb stali komunisti. Tento prekvapivý volebný výsledok, napriek tomu, že favoritom volieb boli komunisti, sa v historiografii vysvetľuje sociologickou skladbou prevažne agrárneho Slovenska, t. j. tradičným voličstvom predvojnovej agrárnej, ale aj ľudovej strany. V dobovej komunistickej rétorike ako výsledok industriálne zaostaleho Slovenska, „slabý článok republiky“, ktoré nepochopilo výzvu doby.

7 PEROUTKA. Nesrozumiteľný dnešek. In *Svobodné noviny*, 27. januára 1946. Cit. podľa

komunistických radikálov dráždil ako profilujúca osobnosť prvej republiky, a preto mu radi nasadzovali psiu hlavu liberála.

Socializmus bol teda určujúcim fenoménom československej i európskej povojnovej reality. No keďže Československo patrilo už od Teheránu a Jalty, síce nie celkom jednoznačne, no predsa len zreteľne do sovietskej záujmovej sféry, o tom akú podobu bude mať československý socializmus sa rozhodovalo v Moskve a nie v Prahe. Navyše, v prípade Československa aj preto, lebo podľa sovietskych komunistov „*bola Gottwaldom vedená KSČ málo radikálna, českých komunistov pokladali za amatérov, hrajúcich sa na parlamentarizmus a ešte si dovoľujúcich dávať najavo svoju zvláštnosť*“.⁸

Podmienky pre takto orientovanú zahraničnú politiku sa skončili v priebehu roka 1947, keď sa bývalí protifašistickí Spojenci definitívne rozdelili na dve mocenské záujmové sféry a následne aj na dva vojenské bloky.

Ako k tomu, tak krátko po vojne, mohlo dôjsť? Už v polovici roka 1945 bolo zjavné, že spory o povojnové usporiadanie Európy nielenže existujú, ale navyše sú vážne. Na konferencii v berlínskom Postupime za účasti Stalina, Churchilla a Trumana západní Spojenci predložili Stalinovi doklady o tom, že Sovietsi v krajinách východnej Európy dosadzujú vlády a režimy a teda nedodržiať jaltské dohody. Ani nie rok po vojne predniesol Churchill svoj známy prejav vo Fultone (v americkom štáte Missouri). Jeho posolstvo, že od Štetína až po Terst padá železná opona a všetko, čo je za ňou, ovláda a kontroluje Moskva, obletelo celý svet. Západ už v marci 1947 reagoval vyhlásením tzv. Trumanovej doktríny zadržovania komunizmu, čo bola v podstate americká hospodárska pomoc Grécku a Turecku, podľa Američanov najviac ohrozených komunizmom. Plán americkej hospodárskej pomoci (známy ako Marshallov plán podľa jeho autora, štátneho tajomníka pre zahraničie Georga Marshalla) bol následne rozšírený na dvadsaťdva európskych krajín vrátane tých, kde vládli komunisti, teda i na ZSSR. Sovietsky zväz však plán „proti hladu, zúfalstvu a chaosu“ z rúk amerických kapitalistov (!) vyhodnotil mocensko-ideologicky ako „zasahovanie do vnútorných záležitostí“ krajín ľudovej demokracie, a preto ho odmietol. A ako hegemon k tomu prinútil aj krajiny v sfére svojho vplyvu. Svet sa tak mocensky, politicky a hospodársky definitívne rozdelil do dvoch blokov. Konštatoval to aj Stalinov propagandistický ideológ Andrej Ždanov na prvej schôdzi novozriadeného Informbyra Kominformy (akejsi novej Kominterny), ale sovietskou veľmocenskou optikou: svet je rozdelený na dva tábory – protidemokratický, imperialistický na jednej strane a demokratický a protiimperialistický na strane druhej. Pričom pomer síl medzi kapitalizmom a socializmom sa zmenil v prospech socializmu v dôsledku víťazstva Sovietskeho zväzu nad Nemeckom. Ostávalo už len sovietsky triumf

DRÁPALA, *Na ztracené vartě Západu*, s. 24.

8 Východná Európa v dokumentoch ruských archívov. Cit. podľa ČIERNY. *Vladimír Clementis diplomat*. Bratislava 1999, s. 92, 94.

dokonat' úplnou porážkou buržoázie vo všetkých východoeurópskych krajinách, konštatoval Ždanov.⁹

Táto dlhšia historická sonda do reálneho i myšlienkového sveta sledovaného obdobia bola účelná, lebo na jej pozadí sa formovali obsah a rétorika domácej politickej a kultúrnej ľavicovej publicistiky, ktorú vari v najradikálnejšej podobe reprezentovalo práve Husákovu *Nové slovo*.¹⁰ A od roku 1946 mu sekundoval aj *Kultúrny život*,¹¹ ktorý sa veľmi chcel podobat' českej ľavicovej *Kultúrnej politike* E. F. Buriana. Pričom treba konštatovať, že v prvých dvoch rokoch jeho existencie (1946, 1947)¹² reprezentoval štandardnú kultúrnu revue (o. i. vkusne ilustrovanú reprodukciami malieb predstaviteľov slovenskej moderny) povojnovej ľavicovej, prevažne komunistickej inteligencie. Bol vnímaný ako ideová protiváha a polemický partner nekomunistického Smrekovho *Elánu*, evanjelickej *Tvorby* a katolíckeho *Verba*. Aj vzhľadom na svoju dlhú existenciu nikdy nebol a ani nemohol byť generačným či skupinovým časopisom. Jednotlivé generačné vlny skôr týmto časopisom prechádzali.

Aj keď nijaký úsek z vývinových etáp *Kultúrneho života* nemožno celkom dobre obísť, v historickej, kultúrnej i spomienkovej publicistike sa v súvislosti s komplikovaným príbehom *Kultúrneho života* zväčša uprednostňuje či skôr oceňuje najmä jeho progresívne obdobie (od roku 1956 a osobitne roky 1963 – 1968). Nepochybne to boli hviezdne chvíle časopisu, ktorý napriek poli-

9 TIGRID. *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha 1990, s. 228.

10 Povojnómu mapovaniu *Nového slova* (konkrétne ročníku 1944 a 1945) sa venoval literárny historik DRUG. *Literatúra a politika po slovensky*. Bratislava 2003. A obnovenému *Novému slovu* po roku 1968 literárny historik MATEJOVIČ. *Nové slovo a počiatky normalizácie na Slovensku*. In *Slovenská literatúra*, 2008, roč. 55, č. 6.

11 Mapovaniu *Kultúrneho života* sledovaného obdobia sa venovala autorka predmetnej štúdie JAKSICSOVÁ. „Pokolenie v útoku“ Kultúrny život v zrkadle ideologickej (ne)kultúry v rokoch 1948 – 1953. In *Čas Herodes alebo šťastný vek? Spor o modernitu v slovenskej spoločnosti a kultúre*. Bratislava 2020.

12 Vznikol ako tlačový orgán Umeleckej a vedeckej rady (UVR). V povojnovom inštitucionálnom provizóriu išlo o akýsi výkonný orgán s úlohou „bdiieť nad záujmami vedy a umenia, ako aj napomáhať ich rozvoj“ a byť „vrcholnou reprezentantkou umeleckého a vedeckého snaženia na Slovensku“. Cit. podľa MRLIAN, ed. *Sborník z I. sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov*. Bratislava 1946, s. 119-129.

Od októbra 1946 do apríla 1948 vydával *Kultúrny život* Dr. Ivan Horváth, od mája 1948 do konca júna 1950 Nakladateľstvo Slovanských spolkov Obroda. Po vzniku Zväzu čs. spisovateľov a jeho slovenskej sekcie (1949) sa *Kultúrny život* (ešte stále dvojtyždenník) stal jej tlačovým orgánom a sekcia jeho vydavateľom. UVR zanikla roku 1951. Reorganizáciou umeleckých a vedeckých inštitúcií po roku 1949 stratila svoje opodstatnenie a jej úlohu prevzali novozaložené umelecké zväzy a Slovenská akadémia vied. Od roku 1951 slovenská sekcia Zväzu spisovateľov na čele s predsedom M. Chorváthom dostala za ochotnú a nadšenú spoluprácu odmenu – *Kultúrny život*, ktorého šéfredaktorom sa stal Chorváth, začal vychádzať ako týždenník.

tickým podmienkam dynamizoval slovenskú kultúru i spoločnosť a vytváral tak predpoklady na jej renováciu. Opätovne sa (navzdory komunistickej kultúrnej politike) potvrdilo, že dynamizmus kultúry je silnejší než dynamizmus politiky, ba dokonca kultúra je schopná zmocňovať sa podnetov nadiktovaných politikou a zužitkovať ich vo svoj prospech.

Obe periodiká spomínam aj preto, lebo mali personálnu a názorovú previazanosť s väčším či menším akcentom na domácu politiku a kultúru. Typickým kmeňovým prispievateľom oboch časopisov bol napríklad literárny kritik Michal Chorváth, zaujímavá a doposiaľ nie celkom zhodnotená postava slovenskej kultúry. Obidva časopisy za roky svojho vychádzania: *Nové slovo* od 1944 – 1952, po ťažení proti buržoáznym nacionalistom zastavené a znovuoobnovené Husákom roku 1968; *Kultúrny život* vychádzajúci nepretržite v rokoch 1946 – 1968, mali preto zákonite nielen svetlé či bledé, ale aj temné obdobia, svoje vzostupy i pády. Nie je bez zaujímavosti fakt, že keď *Kultúrny život* končil pre názorové rozdiely jeho popredných osobností na udalosti roka 1968 (Ladislav Novomeský, Miroslav Válek, Vojtech Mihálik) a ich následnom odchode z redakcie časopisu, *Nové slovo* začína s druhým dychom. Mala sa tak vytvoriť platforma na vznik nového časopisu, ktorý mal tvoriť protiváhu príliš reformnému, „koz-mopolitnému“ *Kultúrnemu životu*. V jeho redakčnej rade sa objavili nielen traja spomínaní odídenci, ale aj staronové mená ako Andrej Sirácky, Daniel Okáli, Gustáv Husák, Vladimír Mináč a Stanislav Šmatlák.¹³ Obnovené *Nové slovo* sa tak už po druhý raz stáva nielen odrazovým mostíkom k Husákovej politickej kariére, ale na dlhý čas aj jedinou oficiálnou publicistickou platformou slovenskej normalizačnej žurnalistiky i kultúrnej politiky. Podľa literárneho historika Pavla Matejova je zrejmé, že Husák a kmeňový prispievateľ V. Mináč spoluutvárali dominantnú ideovú koncepciu obnoveného časopisu. Rovnako nie je bez zaujímavosti postreh literárneho historika Štefana Druga, že dobový kontext prvého i obnoveného *Nového slova* bol síce odlišný, no pohnútky, ktoré založeniu časopisu predchádzali, boli podobné. Bolo to prihlásenie sa k ideám, ktoré akcentovali národný aspekt opierajúci sa o koncepciu všeslovanstva, panrusizmus či sovietsky bolševizmus.¹⁴

Hlavný message doby bol spor medzi hodnotovými orientáciami politických a kultúrnych elít. V domácom i širšom európskom kontexte sa v ňom stretávala socialistická (komunistická) predstava o demokracii s predstavou liberálnou a kresťansko-konzervatívnou. A hoci politicky a inštitucionálne sa „všetko“ začalo už roku 1945, keď komunisti prevzali oba rezorty riadiace kultúru: Povereníctvo školstva a osvety (L. Novomeský) a nakrátko i Povereníctvo informácií

13 MATEJOVIČ, *Nové slovo a počiatky normalizácie*, s. 2-3.

14 DRUG, *Literatúra a politika po slovensky*, s. 8.

(od septembra 1945 si tento rezort vynútili demokrati), ideologický a hodnotový obrat v slovenskej kultúre sa neudial zo dňa na deň, aj keď boj o budúcu orientáciu kultúry prebiehal už od skončenia vojny.

Nová politická, zahraničná a kultúrna orientácia podľa *Nového slova*

Svedčí o tom aj povojnový príbeh Husákovho *Nového slova*. Ako konštatoval už spomínaný Š. Drug, práve v tomto komunisticky orientovanom týždenníku „pre politiku, kultúru a hospodárstvo“, ktorý začal vydávať v auguste 1944 v Banskej Bystrici Gustáv Husák, sa začali objavovať tendencie usmerňovať politicko-spoločenskú atmosféru i „umeleckú tvorbu myšlienkami ‚z dielne‘ orientovanej úplne ináč“.¹⁵ A ilustruje túto skutočnosť zmapovaním prvého ročníka *Nového slova*, ktorého majiteľ, vydavateľ a zodpovedný redaktor – bol ním až do roku 1948 – pokračoval vo vydávaní časopisu od 1. júna 1945 v Bratislave už so širším prispievateľským okruhom, jednoznačne orientovaným komunisticky.¹⁶ Išlo prevažne o známych a blízkych spolupracovníkov, povstaleckých funkcionárov i redaktorov *Nového slova*. Napríklad Eduard Friš, Felix Vašečka, Ladislav Novomeský, Michal Falt'an, Ivan Horváth, Dobroslav Chrobák, Alexander Matuška, Michal Chorváth, Andrej Bagar, Miro Hysko či Anton Rašla. Priestory Husákovej vily na ulici Dankovského sa stávali svedkom ich pravidelných štvrtkových stretnutí.

Gustáv Husák (od roku 1947 publikoval pod pseudonymom Historicus) už v prvom úvodníku časopisu zdôraznil rozvíjanie slovanskej koncepcie potvrdennej v Povstaní: „Slovákov nikto a nič neodchýli od ich východnej orientácie, od ich slovanskej a sovietskej koncepcie,“ lebo ich k tomu zaväzuje „spoločne vyliata krv“. Pre Slovákov je to podľa neho „prvá garancia nášho slobodného života“.¹⁷ Slovanskú myšlienku na stránkach tohto periodika rozvíjajú a spájajú so socializmom najmä L. Novomeský, prvý muž slovenskej kultúrnej scény či Ladislav Szántó, podľa mnohých súčasníkov (napr. aj V. Mináča) jediný teoreticky fundovaný marxista tých čias. Ako je známe, Novomeský ako povereník školstva a osvety prijal poverenie založiť a viesť slovenskú odbočku Všeslovanského výboru, ktorý organizoval na Devíne každý rok na sviatok slovanských vierozvestcov Sv. Cyrila a Metoda (5. júla) Všeslovanské dni. Konali sa každoročne až do začiatku päťdesiatych rokov a tešili sa veľkému počtu účastníkov. Všeslovanský deň, ktorý sa uskutočnil 5. júla 1945, bol prvou veľkou manifestáciou slovanskej vzájomnosti, zúčastnilo sa ho až 30-tisíc návštevníkov. Do Bratislavy vtedy pricestovali delegácie všetkých slovanských štátov a poprední československí politici.

15 Ibidem.

16 Časopis vychádzal v náklade 10-tisíc výtlačkov, čo bolo v povojnovom čase nedostatku papiera pomerne vysoké číslo.

17 HUSÁK. Z Bystrice do Bratislavy. In *Nové slovo*, 1945, roč. 2. č. 1, s. 1.

Z Novomeského prejavu na prvom zjazde slovenských umelcov a kultúrnych pracovníkov v Banskej Bystrici (27. – 28. augusta 1945)¹⁸ *Nové Slovo* publikovalo len časti týkajúce sa vzťahu slovenskej kultúry k slovanskému východu. Novomeský vo svojom referáte síce nadviazal na svoj prejav z trenčianskoteplického kongresu spisovateľov z roku 1936, v ktorom prezentoval postavenie Slovenska ako križovatky a integrálnej časti Európy, no v Banskej Bystrici zdôraznil zásadné nasmerovanie našej národnej politiky na Slovanstvo a jeho mocnú baštu, Sovietsky zväz, čím sa podľa neho v podstate s definitívnou platnosťou rieši otázka Západu či Východu, ktorá do tejto vojny silne ovplyvňovala i našu kultúrnu a umeleckú orientáciu. Kým ešte roku 1936 zdôraznil, že hodnotovým doplnkom atribútu „ľudskosti“ a „idey sociálnej spravodlivosti“ Východu je západná „kultivovanosť“, po deviatich rokoch požaduje striktné odlišovanie demokracie v socialistickom a liberalistickom poňatí.

Myšlienku slovanstva v starom, štúrovskom chápaní i aktuálnom dobovom rozvíjali na stránkach časopisu aj iní autori, a to v rôznych variáciách so „*zjavnými náznakmi propagandistického zveľbovania sovietskeho vzoru vo všetkých oblastiach života*“. Menil sa aj slovník, priam sa nadužívali pojmy ako „*jednota, sociálny prerod, ľudovosť, nové cesty umenia, umenie dneška, revolúcia ducha a výchovy, očista spoločenského života*“¹⁹ a pod. Hoci sa zdalo, že kauza protipovstaleckého manifestu²⁰ bratislavských literátov sa na spomínanom zjazde (aj po sebakritike niektorých dotknutých, napr. básnika Jána Kostru) uzavrela, nebolo to tak, lebo na stránkach *Nového slova* sa k nej opakovane vracali anonymní i neanonymní autori, súdiaci i súdení.²¹ Nepodpísaný anonym, za ktorého sa postavila redakcia, píše o „*sukiných synoch, povaľačoch bratislavských kaviarní a viech, ktorí sa stavajú do bolestinskej a urazeneckej pózy*“²² pričom menuje Jána Smreka a Emila B. Lukáča. Zo súdených reagoval na anonyma len J. Rob Poničan, ktorý do redakcie poslal epigram s vysvetlením, že išlo o „vzdormanifest“ proti vyhláseniu ministra propagandy Tida J. Gašpara, ktorý „bratislavskí“

18 Program i náplň zjazdu inicioval L. Novomeský, ktorý mal aj hlavný diskusný príspevok. Zjazd, za účasti českých reprezentatívnych hostí (minister kultúry Zdeněk Nejedlý), mal pracovnú a manifestačnú časť. V pracovnej časti sa vyrovnával s minulosťou, predovšetkým so slováckštátovským dedičstvom, keď riešil a napokon aj uzavrel kauzu okolo tzv. protipovstaleckého manifestu bratislavských literátov. Vyslal tým zároveň signál všetkým i nekomunistickým kultúrnym pracovníkom pre účasť na spoločnej práci na poli kultúry.

19 DRUG, *Literatúra a politika po slovensky*, s. 12, 13.

20 Okolnosti vzniku tohto „manifestu hanby“, ako ho nazval M. Chorváth, sú známe a písalo o ňom viacero autorov i autorka tejto štúdie. JAKSICSOVÁ. Historicko-spoločenské pozadie vzniku protipovstaleckého „manifestu hanby“ z jesene roku 1944: presvedčenie alebo strach jeho signatárov? In *Romboid – literatúra/ umenie/kritika*, 2012, č. 2, s. 38-44.

21 Chorvátov *Manifest hanby* vyšiel v povstaleckom *Novom slove*, roč. 1, 13. 10. 1944 a opäť v 2. ročníku 1945, č. 8.

22 Anonymný autor. In *Nové slovo*, 1945, roč. 2, č. 19, s. 7, 10.

spisovatelia odmietli podpísať, hoci im hrozilo zatknutie Gestapom a odvedenie do Nemecka.

Aj keď Alexander Matuška nebol pravidelným prispievateľom časopisu, s vehemenciou jemu vlastnou sa pustil do publicistov a literátov kolaborujúcich s ľudáckym režimom. Podľa neho týchto „duchovných kolaborantov“ treba posudzovať nielen podľa diel, ale aj podľa politických postojov. Postupne „miznutie“ spisovateľských druhov z kultúrnej scény komentoval s iróniou sebe vlastnou i z pozície víťaza lakonicky:

„stĺpy (nášho písomníctva) sa nevyradili samy, ale boli násilím vyradené! (S. Mečiar, J. E. Bor, Geraldini a tutti quanti) ... literárne nuly ... nadaný s denunciantskými sklonmi (K. Strmeň) zmizol ... Dilong odišiel dobrovoľne ... iní sú tu, nepíšu a mohli by (Silan, Hlbina atď.). Ďalší ... zostali správne medzi nami a nič sa im nestalo ... Nebudem ich menovať, lebo nechcem na nich upozorňovať a škodiť im. Píšu? Nevedno. Isté je, že sa tvoriť dá nielen na výslni, lež aj v prítmi. Ako „stĺpy“ teda zostávajú len Tido Gašpar, Milo Urban, J. C. Hronský a nik viac. Boli však stĺpmi, boli to oni, na ktorých stála budova našej literatúry? Chýbajú dnes veľmi novely a próza druhého a tretieho? Urban a Hronský nepochybne predstavujú hodnoty, ktoré nikto nemôže a nebude popierať; no vývin obidvoch bol uzavretý ... Dnes sa nemusíme modliť, aby nám Boh zoslal talenty... musíme sa modliť, aby nám zoslal charaktery.“²³

Úvahy o duchovných kolaborantoch uzatvára nekompromisne a žiada skončiť s prílišnou veľkorysťou, lebo niektorí kolaboranti majú „sklon považovať noblesu za slabosť“. A keďže sa snaha „zobrať na voz čo najviac ľudí“²⁴ nevyplatila, navrhol vyvodiť okamžité dôsledky, hoci ich nekonkretizoval.

Aj keď si zmierlivý a ústretový povereník L. Novomeský uvedomoval, že „porazení si ešte nezvykli na porážku a mnohí víťazi nevedia ešte, kde sú hranice ich víťazstva“, ²⁵ aj on nekompromisne žiadal „dobré si očistiť obuv, kým sa vstúpi“ do nového života a hoci je pravda nepríjemná, „nech ju radšej každý sám vysloví, než aby sa mu mala povedať ako výčitka“. ²⁶ Pre neho samého to osobnostne bola zložitá situácia. ²⁷ Ako komunista a povereník školstva a osvety

23 Cit. podľa PETRÍK. *Rozhnevaný kritik Alexander Matuška*. Bratislava 2003, s. 79-80.

24 MATUŠKA. O duchovnom kolaborantstve. In *Nové slovo*, 1945, roč. 2, č. 2., s. 6-7.

25 Cit. podľa HAMADA. *Sizyfovský údel*. Bratislava 1994, s. 135.

26 NOVOMESKÝ. Na okraj našej kultúrnej politiky. In *Nové slovo*, 1945, roč. 2, č. 3, s. 1-3.

27 Je všeobecne známy fakt, že z pozície povereníka pomáhal v existenčných otázkach mnohým literárnym súputníkom, vyradeným „očistou“ z verejného života: J. Smrekovi s obnovením

si uvedomoval, že pre novú kultúrnu politiku strany a vlády potrebuje slovenská kultúra (počtom osobností tradične skromná) podporu čo najväčšieho personálneho zázemia. Ako avantgardný básnik a „jeden z nich“ si však nemohol neuvedomiť, že generálna línia novej kultúrnej politiky „*pre najširšie ľudové vrstvy*“, naznačujúca isté usmernenie a obmedzovanie slobody, by mohla spochybniť právo na existenciu modernej tvorby. Jeho osobné presvedčenie básnika, že nebude žiadať od umelcov ústupky „*v mene všeobecnej prístupnosti a zrozumiteľnosti*“ sa však čoskoro ukázalo ako zbožné želanie.²⁸

Programové články o nových úlohách umenia a vedy v novej spoločnosti písali do *Nového slova* nielen priami účastníci Povstania a aktívni odbojáři. Azda s výnimkou mladého publicistu, dramatika a prozaika Petra Karvaša, pre ktorého bolo príznačné, že sa nezamýšľal iba nad ideovo-tvorivými problémami umenia, ale zaujímala ho aj praktická stránka „*remesla*“. K najaktívnejším prispievateľom, a to nielen veršami, ale aj úvahami, patrili nadrealistickí básnici a sprievodnými ilustráciami (skôr však politickými karikatúrami) ich dopĺňal výtvarník Štefan Bednár.

Nadrealisti (Pavol Bunčák, Vladimír Reisel, Ján Rak a ich teoretik Michal Považan) sa bez problémov – na rozdiel od svojej ešte nedávnej minulosti „nezrozumiteľných básnikov“, čo však podľa posledného menovaného bolo len plášťom pre angažovanú protifašistickú poéziu – s vervou pustili do budovania novej spoločnosti a v umení sa chceli inšpirovať „dneškom“. Azda iba P. Bunčák celkom nepodľahol dobovým heslám a požiadavkám. Poučený „modernou estetikou umenia“ pripomínal, že politické a umelecké prevraty sa „vždy časovo nekryjú“, preto sa situácia nezmení zo dňa na deň. Nebol ani prívržencom „socialistickej kultúry“, lebo podľa neho je „kultúra v podstate jedna“ a umenie sa môže hodnotiť iba podľa umeleckej kvality. Ostatní spomínaní súputníci jeho obavy nad hrozbou nového „usmernenia umenia“ nezdíľali. V eufórii budovateľských čias boli presvedčení, že umenie už nebude iba „*výkrikom protestu alebo núteným vyhnanstvom mimo života*“, ale bude „*hymnou na nového človeka*“ a spisovateľ nemôže stáť bokom.²⁹

Aj keď autori dobových fráz o tom, že „*umenie vznešených musí patriť doesiaľ zotročovanému ľudu a že umelcov a intelektuálov čakajú veľké a radostné úlohy*“, zjavne prezrádzajúce sovietsku inšpiráciu, nemali ešte presnú predstavu, čo sa bude od umenia žiadať, ani nemohli ešte veľa vedieť o novej víťaznej umeleckej metóde, niektorí sa o to pokúsili. Napríklad A. Matuška sa nazdával,

Elánu, E. B. Lukáčovi, V. Beniakovi a iným, no nemohol pomôcť všetkým, napr. básnikovi katolíckej moderny Jankovi Silanovi.

28 NOVOMESKÝ, Na okraj našej kultúrnej politiky, s. 1-3.

29 REISEL. Spisovateľ a dnešok, In *Nové slovo*, 1945, roč. 2, č. 6, s. 14-16.

že ide iba o dočasný stav, kým sa veci „utrasú“, odstránia „detské choroby“, ba dokonca sa v duchu hesla „nové časy potrebujú nové umenie“ pokúsil o akúsi vágnu definíciu socialistického realizmu: „*Teraz totiž nepôjde o nejaký izmus..., ale o sloh veľký, veľkosti čias zodpovedajúci a zároveň v širokom meradle vnímateľný.*“³⁰

Postuláty požiadaviek nového umenia sa začali direktívne presadzovať už čoskoro. Nadviažem preto na uvažovanie a recepciu Š. Druga a pokúsim sa tematizovať kultúrno-politický kontext *Nového slova* v nasledujúcich ročníkoch časopisu. Aj keď sa akcent tohto periodika jednoznačne preklopil na politiku, ved' Slovensko čakali v máji 1946 prvé povojnové voľby, nezaostával ani za mobilizáciou slovenskej kultúrnej obce, najmä tej časti, ktorá, ako to už tradične v kultúre býva, nebola jednoznačne naklonená novým pomerom a budovateľským výzvam.

Intelektuál je prekultivovaný buržuaj...³¹

V rámci kultúrnej politiky sa komunisti (najmä tí z okruhu Husákovho *Nového slova*) prezentovali ako pokračovatelia slovenskej humanistickej tradície, ako tí, ktorí sa v uplynulej vojne neskompromitovali a neskorumpovali. No v povojnovom názorovom spektre sa na „diskusii o hodnotách“ zúčastňovala aj nie malá, ani nie nepodstatná časť slovenskej inteligencie, ktorá otvorene deklarovala príklon buď k liberálno-demokratickým hodnotám, alebo ku katolíckej strane slovenského občianskeho spektra. Publikovala v už spomínanom Smrekom obnovenom *Eláne*, evanjelickej *Tvorbe* a v časopisoch pre katolícku kultúru *Nová práca* a *Verbum*³² či v denníku Demokratickej strany *Čas*.

Ako naznačuje titulok *Nového slova* – „*26. mája pôjde o meranie síl ľudovodemokratických s reakčnými silami...*“³³ čomu zodpovedal aj obsah predvolebného úvodníka *O kultúre a politike*³⁴ (od autora Husáka) cielený na umelcov, intelektuálov a kultúrnu obec všeobecne. Nevedno, či za tým stála anketa časopisu, oslovujúca štrnásť známych osobností z kultúry, koho budú voliť v nadchádzajúcich voľbách, keď iba jeden (!) z respondentov, istý MUDr. Ivan Hečko, prednosta Detskej kliniky, neodpovedal jednoznačne. V každom prípade autor úvodníka je presvedčený, že „*malosť nie je v počte, ale vo viere a v odhodlaní*“. Parafrázujúc nemeckého ministra propagandy Goebbelsa, ktorý vraj siahla po

30 MATUŠKA. Umelci vystúpili. In *Za a proti*. Bratislava 1975, s. 433.

31 NEUMANN z knihy *Anti Gide*.

32 O krátkom povojnovom príbehu časopisov *Elán* a *Verbum* pozri bližšie JAKSICOVÁ. Víťazi a porazení hodnotového sporu v „medzičase“ pred komunistickou diktatúrou. In *Čas Herodes*, s. 27-48.

33 In *Nové slovo*, 1946, roč.3, č. 18, s. 1.

34 HUSÁK. O kultúre a politike. In *Nové slovo*, 1946, roč. 3, č. 15, s. 1.

revolveri, keď počul slovo kultúra, autor prisudzuje túto paralelu v opačnom garde tým slovenským kultúrnym osobnostiam, ktoré nie sú politicky na správnej strane, lebo keď počujú slovo politika, „*siahajú na revolver svojich predsudkov a utekajú do duševného exilu*“. A odvolávajú sa na historickú symbiózu našej národnej politiky a kultúry ich vyzýva, „*neďívajte sa na voľby a manifestácie, ale na myšlienky, ktoré obstáli v posledných 28 rokoch*“. Podľa Husáka je na čo nadväzovať, samozrejme, myslí na komunistické hnutie a jeho boj za „*slobodu človeka, pravdu a krásu v ľudskom spoločenstve*“, ktoré je v ostrom protiklade k politike „*cirkusových profesionálov, osobnej pažravosti a kapitalisticko-triedneho egoizmu... žalosťne skrachovaného roku 1938*“.

Napriek tvrdeniam o neistote našej inteligencie je Husák presvedčený, že „*progresívna časť našej inteligencie nikdy na rozpakoch nebola ani v protifašistickom boji, ani v dnešnej výstavbe ... je uvedomele socialistická ... vie čo chce a kam chce ísť*“. A smerom ku katolícko-ľudáckej inteligencii vysiela výhražné signály, že „*odvšívovacia akcia proti fašistickému nánosu na duševnom poli je iba na začiatku. Všívavých (síce) nebolo veľa, ale mali policajnú moc, tlač, rozhlas a hovorili za nás všetkých*“.

Tej časti inteligencie, ktorá sa utápa „*v ubolenej rezignácii a sentimentálnom humanizme*“, pragmatický politik odkazuje, „*že kompromis v princípoch je často to isté čo zrada. Spasenie na druhom svete nech si strojí každý podľa svojho vkusu, no raj na tejto zemi má svoje logické zákony a cesty rozumu. A o tento raj ide v politických snaženiach a zápasoch. I keď môže byť politika nekultúrna, niet kultúry neutrálnej*“.³⁵ To bol jasný a jednoznačný odkaz intelektuála a politika v jednej osobe. A kto sa podľa neho „*hrá na neutrála, alebo kto si myslí, že v nastávajúcich voľbách sa rozhodne, či budeme mať systém socialisticko-komunistický alebo občiansko-kapitalistický*“, ten nech odovzdá biely lístok a napíše naň meno *Franza Jozefa*“.³⁶ Svoj expresívny predvolebný apel ukončuje ako „správny marxista“ Engelsovou okrídlenou vetou, že sloboda je pochopením nevyhnutnosti, ktorú si však vysvetľuje svojsky. „*Nevyhnutnosti na ceste pokroku, za slobodným a ľudským životom*.“ A kto si môže najviac želať takúto cestu? No predsa „*duša tvorivá, inteligent, umelec, kultúrny človek*“.³⁷

V podobnom, no v kultivovanejšom duchu sa smerom k spisovateľom obracia aj Alexander Matuška v príspevku *Nového slova* s veľavravným názvom *Po akej ceste, majstri kultúry?*³⁸ Matuška v ňom odôvodňuje svoj príklon k socializmu, pričom podľa neho to nie je „valec“, ale objektívna nevyhnutnosť, smer vývinu, no aj vec vnútorná, osobná. Kultivovaní vzdelanci „*nachádzajú na ňom*

35 Ibidem.

36 Ibidem.

37 Ibidem.

38 MATUŠKA. Po akej ceste, majstri kultúry? In *Nové slovo*, 1946, roč. 3, č. 19, s. 1.

nestrávitel'né, že drví jednotlivcov... ronia slzy nad individualitami, oni, ktorí – v svojom citlivom svedomí ostávali hluchí ku krivdám a utrpeniam davov. Neznášajú, že kladie na prvý plán politické a sociálne, odsunúc morálne...“³⁹ A tým, ktorí hovoria, že „socializmus je nenašský a cudzí“ odkazuje, že „keby bolo na nich, bolo by irečité slovenské drotárčenie slávil triumfy aj v medzinárodnom meradle a dôsledky tejto vojny by sa v živote národov a ľudí neboli prejavili ničím iným ako starobným poistením“.⁴⁰ Podľa Matušku čaká kultúrnu inteligenciu „namáhavá cesta, ktorou sa však treba pustiť, ak sa má v tejto krajine nielen tvoriť, ale ak má kultúra byť mierou človeka všeobecného“.⁴¹

Tento hodnotový posun kritického ľavicového intelektuála, ktorý novú moc nekriticky podporoval, bol nielen jeho osobným zlyhaním. Ľavicoví intelektuáli, ktorí ešte v nedávnej minulosti hovorili o morálke, schopnej postaviť sa proti zlu a väčšine, obetovali ju v mene (opäť) „vyššieho“ cieľa, čo nebolo dobré znamenie pre budúcu spoločnosť, ktorú chceli pomáhať budovať. Paradoxne v čase, keď sa zdôrazňoval spoločenský význam umenia a jeho sociálna funkcia, sa umenie vzdalo svojej autonómnosti, aby sa napokon úplne dalo do služieb politickej moci jedinej vládnucej strany. Degradované na slúžku jej politiky prestalo byť vecou osobnostnej zainteresovanosti autora a stalo sa predmetom „ideologicky a politicky manipulovaného spoločenského záujmu“.⁴²

Kým ľavicoví intelektuáli (z okolia Husákovho *Nového slova*, Bakošovho *Kultúrneho života* i Novomeského *Národnej obrody*), argumentujúci „morálnou prevahou“ socializmu a „romanticky naivne“ sa vžívajúci do roly budovateľov začiatku novej spoločnosti, ktorá má rozbiť všetko staré, nepotrebovali pri tomto budovaní „zdravé prúde“⁴³, ani „názorovo vyhranenu diferencovanosť“⁴⁴ – zaručujúce vitalitu každej spoločnosti i kultúry – zdá sa, že väčšina obyvateľov Slovenska na tieto konzervatívno-liberálne hodnoty „počúvala“. Dokladom toho v praktickej rovine slovenského politického života boli i prvé povojnové voľby, v ktorých na Slovensku zvíťazila občianska Demokratická strana pred Komunistickou stranou Slovenska.⁴⁴

39 Ibidem.

40 Ibidem.

41 Ibidem.

42 HAMADA, *Sizyfovský údel*, s. 135-136.

43 „B“. Nad novým ročníkom Elánu. In *Kultúrny život*, 5. október 1946, roč. 1, č. 18, s. 16.

44 Kým v českých krajinách sa KSČ volebným výsledkom 40 % stala stranou víťaznou, na Slovensku vyhrala voľby s veľkým náskokom (62 %) DS nad KSS, ktorá dostala iba 30 % hlasov. Vznikol tak očividný rozdiel v politickej orientácii oboch častí republiky. V jej západnej časti sa Klement Gottwald, vodca víťaznej KSČ stal predsedom československej vlády, na Slovensku sa predsedom SNR stal predseda DS Jozef Lettrich a predsedom Zboru povereníkov komunista Gustáv Husák.

Z Husákovho povolebného úvodníka v *Novom slove*⁴⁵ nebat’ ani náznak sklamaní. Naopak, nachádzame v ňom nekompromisné bojové odhodlanie poraziť politického víťaza volieb inými prostriedkami (sic!). Je to akási „politologická“ povolebná analýza politika, ktorý sa nevie zmieriť s porážkou a za každú cenu robí z núdze cnosť. Vyzdvihuje „*drvivé víťazstvo*“ komunistov v celoštátnom meradle, „*a to, alebo práve preto pri iných volebných výsledkoch na Slovensku*“. Skutočnosť, že Demokratická strana zvíťazila, nie je podľa neho tragédia, tragédiu vidí v tom, „*ako k tejto väčšine prišla*“. A púšťa sa do analýzy DNA tejto strany.⁴⁶ Aprílovú dohodu vnímal Husák ako podraz od povstaleckého krídla tejto strany, s ktorým sa tak definitívne rozišiel. Podľa Husáka Demokratická strana síce „*vyhrala voľby, ale prehrala svoju tradíciu, svoju demokratickú líniu evanjelickej časti... a žalúdok sa mu obracia, keď po voľbách lettrichovci hovoria o víťazstve demokracie na Slovensku*“. A pokračuje, „*o čo úprimnejší je Tiso a spol., ktorí si po oznámení výsledkov volieb vo väzení zaspievali hymnu Hej Slováci*“. A sľubuje, že „*záver sa urobí slovenský i celoštátny, lebo progresívne sily na Slovensku bianco zmenku platíť nechcú a nebudú ... Voľby nás zároveň poučili, ako je nebezpečné robiť kompromisy v otázkach zásadných,*“ odkazuje víťazovi volieb.

Bojovne vyznieva aj záver Husákovho povolebného príhovoru. Podľa neho:

*„Slovensko dozrelo... k vážnej politickej kríze. Dnes nestoja vedľa seba dve povstalecké strany,... ale jedna strana, ktorá nemení svoju líniu, a druhá, ktorá je vlečená na cesty do atmosféry Tisovho štátu. Republika predloží Slovensku a najmä DS otázku, ktorej zodpovedanie musí mať biblickú jasnosť: áno – áno, nie – nie. [...] My... kompromisy robiť nebudeme. Naopak, ... pôjdeme za princípmi ešte dôslednejšie.“*⁴⁷

Zatiaľ čo pre slovenských komunistov vrátane komunistických intelektuálov boli výsledky volieb rozčarováním, ba veľkým sklamaním, pre českú stranu (komunistov) boli potvrdením nevyhnutnosti revidovať opatrenia týkajúce sa politickej a inštitucionálnej samosprávy Slovenska. Demokratická strana, ktorá na základe výsledkov volieb a parlamentných zvyklostí mohla sama vládnuť, resp.

45 HUSÁK. Po voľbách dôslednejšie za princípmi. In *Nové slovo*, 1946, roč. 3, č. 20, s. 1.

46 Rodokmeň či krátka história povojnovej Demokratickej strany je všeobecne známa. Vznikla z pragmatických príčin ako nástupnícka strana bývalých evanjelických agrárnikov v spojení s katolíckymi novoľudákmi, samozrejme, za cenu kompromisov, sľubov a ústupkov z oboch táborov, aby demokraticky zastupovala tú časť občianskej spoločnosti, ktorá nezdíeľala komunistické presvedčenie. Aj Lettrichovi demokrati (najmä luteránsko-agrárnické krídlo) odvodzovali svoju politickú legitimitu i program od Povstania, no úsilie dosiahnuť volebné víťazstvo ich viedlo k pragmatickému kalkulu, uzavretiu Aprílovej dohody s novoľudákmi, ktorou sa politický katolicizmus *de facto* vrátil na politickú scénu.

47 HUSÁK, Po voľbách dôslednejšie za princípmi, s. 1.

klásť podmienky iným, sa musela obávať o svoju existenciu, pričom podmienky jej kládli iné strany. Zaskočila ju tiež ochota českých občianskych strán tolerovať agresívnu povolebnú komunistickú ofenzívu voči nej. Výsledky prvých povojnových volieb na Slovensku potvrdili obavy českých komunistov o Slovensko ako „slabom článku“ na ceste od ľudovej demokracie k otvorenej diktatúre proletariátu, čo bol ich nesporný a trvalý cieľ. Realizáciou troch pražských dohôd sa preto okliešťovalo doterajšie „samostatné“ postavenie slovenských národných orgánov. A následná jesenná, umelo vyvolaná kríza, mala byť malou premiérou celoštátnych februárových udalostí. Na Slovensku sa však bolo treba vysporiadať ešte s jedným problémom. A tým bol spoločensky ostro sledovaný a obyvateľstvom citlivo vnímaný súdny proces s bývalým prezidentom Slovenskej republiky Jozefom Tisom, ktorý komunistom poslužil ako politický kapitál a (možno aj) ako rozbuška na rozpútanie politickej krízy. Kalkulovali totiž s tým, že trest smrti nad bývalým prezidentom by Demokratickú stranu, ktorej evanjelické krídlo sa v Aprílovej dohode zaviazalo urobiť všetko preto, aby trest smrti nebol vykonaný, rozložil.⁴⁸

Nové slovo interpretovalo inkriminovaný súdny proces ako „historické zúčtovanie“ s fašistickou minulosťou slovenského štátu. A na margo „prevedenej popravy“ anonymný autor rubriky Poznámky lakonicky konštatuje:

„Poprava bola prevedená... A čo sa stalo? Absolútne nič. Nič, čo by stálo za reč. Robotníci usilovne pracovali na výrobnom pláne, roľníci sa ponáhľali s jarnými prácami. Všetko išlo, ide a pôjde normálnym chodom. Nebyť zneužívania náboženského cítenia ľudu, ani tie ženičky by svoje slzy neronili.“⁴⁹

Napriek tomu si politické elity boli vedomé aj druhej stránky tohto „historického zúčtovania“, ktorá sa ukázala bezprostredne, a to vzniku mýtu o „mučeníckej smrti prvého prezidenta“, ktorý začal žiť svojím vlastným životom. Na počudovanie *Nové slovo* uverejnilo Tisov duchovný testament „*odkaz národu*“ pre čitateľa interpretovaný „v celej nekrátenej dokonalej hlúposti“ a ilustrovaný dosť nechutnou karikatúrou (nepodpísaného autora, zrejme Š. Bednára).⁵⁰

„Ked’ poznáme cieľ, nájdeme aj konkrétne cesty k nemu“

Týmito slovami ukončil G. Husák svoj úvodník (*Čo ďalej?*)⁵¹ v aprílovom vydaní *Nového slova* roku 1947. A tomuto cieľu zodpovedala aj obsahová a tematická náplň nového ročníka časopisu s jednoznačným akcentom na politické udalosti,

48 MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, s. 220.

49 In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 17, s. 263.

50 In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 41, s. 651.

51 HUSÁK. *Čo ďalej?* In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 14, s. 1.

ktorými žila slovenská spoločnosť rok po voľbách. Napriek ešte ako tak fungujúcej parlamentnej demokracii, rešpektujúcej výsledky volieb, plán slovenských komunistov zvrátiť volebné víťazstvo DS nezákonnými prostriedkami, obviňovaním z rozvracania štátu a republiky sa im na jeseň roku 1947 podarilo dokončiť. Uzavrela sa tak jedna kapitola „samostatnej slovenskej“ politiky v krátkych povojnových dejinách. A zároveň aj kapitola naplňovania tézy o tzv. národnej, t. j. slovenskej ceste ku komunizmu. Jej pomyselným a jednoznačným záverom v nasledujúcich rokoch bolo zlikvidovanie komunistického povstaleckého krídla po devastačných výsledkoch kampane proti slovenským buržoáznym nacionalistom, ktorá sa rozohrela krátko po celoštátnom februárovom mocenskom zvrate. Slovensko tak definitívne prestalo byť spolutvorcom, subjektom celoštátnej politiky a stalo sa iba objektom indoktrinovanej politickej línie, ktorej princípy sa utvárali mimo neho.

Napriek prevažujúcim politickým témam ani v tomto ročníku *Nového slova* nechýbali kultúrne mobilizačné témy. Ich netrpezlivým iniciátorom, napr. bývalému davistovi Danielovi Okáliemu, sa zdalo, že na rozdiel od politiky a pracovného elánu nášho ľudu, slovenská kultúra sa „*nachádza na chvoste revolučného diania... nekráča ruka v ruke s pracujúcimi, skôr fixluje s reakčným podsvetím, ktoré si myslí, že prichádza jeho deň*“... Naše úsilie o dvojročenkú, ktorú kapitalistický časopis *Baltimor Sun* charakterizuje ako „*najdramatickejšiu*“ zo všetkých drám odohrávajúcich sa v ruskej zóne, nenašlo takmer žiadnu umeleckú odozvu u našich umelcov“. Až na výnimky Petra Jilemnického, Fraňa Kráľa či Rudolfa Fábryho. Východisko z tejto slepej uličky nachádza ako inak v citáte Stalina, ktorý roku 1934 spisovateľom odkázal: „*Píšte pravdu!*“ A zbabelým váhavcom pripomenul Majakovského revolučnú agitku: „*ktože tam ešte kráča pravou? ľavá, ľavá, ľavá!*“⁵² Okáli týmito ostrými slovami na adresu spisovateľov reagoval na anketu *Nového slova* o súčasnom stave kultúrnej tvorby, ktorá podľa neho vyznela veľmi rozpačito a revolučne nepresvedčivo.

Aj podľa Michala Chorvátha, pravidelného prispievateľa *Nového slova*, anketa oslovujúca asi sto respondentov nesplnila očakávania, „*okrem dvoch troch výnimiek*“, nielen preto, alebo najmä preto, že redakcia dostala odpoveď „*len od šestnástich*“.

„*Umenie a kultúru vôbec potrebujeme, ... ale potrebujeme ich socialistické. V tomto ohľade sa zameškalo mnoho. Je všeobecne známe, že naprostá väčšina slovenských umelcov sú komunisti (viď ich predvolebný manifest), no okrem Nového slova nemáme ani jedného časopisu, v ktorom by sa umelci alebo vedci grupovali podľa socialistického hľadiska.*“

52 OKÁLI. O generálnu líniu v umení. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 3, s. 1.

Uzatvára Chorváth svoju úvahu o stave slovenskej kultúry.⁵³ V článku *Slovensko začína byť zrelé pre nástup pracujúcich*⁵⁴ sa zamýšľa nad zástojom inteligencie ako spoločenskej vrstvy na ceste za socializmom. Inteligencia podľa neho nie je nikde a nikdy samostatnou triedou. Je len vrstvou v službách určitej triedy. Hoci väčšinou pochádza z meštianstva a je nositeľom vzdelania svojej triedy, pochádza aj z iných spoločenských kruhov, najmä naša slovenská inteligencia má prevažne roľnícky pôvod. No charakter jej vtlača už od čias predmníchovskej republiky predsa len buržoázia. To, čo jej neumožnila v kariérnom raste československá republika (pre známe príčiny obsadzovania finančných, hospodárskych a úradných pozícií prevažne Čechmi), jej umožnil slovenský štát, no za cenu jej korumpovania. A hoci bola voči nemu v opozícii, prakticky kolaborovala. Povstanie prijala ľahostajne a po oslobodení ostala v rezistencii. Samozrejme, Chorváth z tejto analýzy vyníma ľavicovú, prevažne komunistickú časť inteligencie, ktorá, ako sa zdá, predsa len netvorila prevažnú časť tejto spoločenskej vrstvy. Zato sa jej však na čele pracujúcich na ceste k socializmu črtajú nové perspektívy.

Na postave Michala Chorvátha je zaujímavé sledovať jeho myšlienkový vývoj za posledných dvadsať rokov. Tento príslušník medzivojnovkej slovenskej ľavice, autor „sebaobžalobného“ spisu *Romantická tvár Slovenska* a manifestu skupiny R – 10 *Otrávená generácia* vyrástol z mladíckej revolty „proti moci“, aby po vojne „šiel s mocou“. Rýchlo „školený“ zaniatený marxista ponímal filozofiu, morálku a kultúru všeobecne ako jednoduché premenné ekonomické veličiny. Odvrátil sa tak od tradičného modelu európskej kultúry ako výsledku dlhodobej autonómnej evolúcie. Hovorca „otrávenej generácie“, ktorá veľmi túžila „vo voľačo veriť“,⁵⁵ a ešte nedávno požadovala intelektuálnu morálku, pravdu a mravnú odvahu, kultivovaný literát a uznávaný kritik urobil v mene viery v „novú ľudskosť“ (napokon tak, ako mnoho iných) skutočný hodnotový obrat, v ktorom celkom poprel ešte nedávnu „západnú kultivovanosť“ sekularizovaného (prevažne ľavicového) slovenského intelektuála.

Vášnivé diskusie ľavicových intelektuálov a umelcov o nových cestách „pokrokového“ umenia a kultúry vôbec sa odohrávali aj v iných európskych krajinách, osobitne vo Francúzsku, v krajine s tradične silným kultúrnym vplyvom angažovanej intelektuálnej ľavice. *Nové slovo* uverejnilo ukážky z diskusie kľúčových francúzskych spisovateľov a umelcov o komunistickej estetike, ktoré

53 CHORVÁTH. Načnime tvorčie obdobie slovenskej kultúry. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 7, s. 104.

54 CHORVÁTH. Slovensko začína byť zrelé pre nástup pracujúcich In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 19. s. 1.

55 CHORVÁTH. Otrávená generácia. In *Cestami literatúry. Články, kritiky, recenzie (1932 – 1944)*. Bratislava 1960, s. 25.

v danom čase prebiehali vo francúzskej ľavicovej publicistike (*Arts de France, Les Lettres Francaises, Action*). Ťažiskom diskusie Rogera Garaudyho, Luisa Aragona a Pierre Hervého, ku ktorej sa v *Szabat Nép* pripojil aj György Lukács, uznávaná osobnosť marxistickej estetiky, bola otázka, či možno vôbec hovoriť o komunistickej estetike.

Podľa Garaudyho komunistická strana nemá vlastnú estetiku, čím chcel povedať, že stranická estetika v skutočnosti nejestvuje. Luis Aragon sa k tejto téme vyjadril svojsky: „*Ak niektorý komunista nemá rád Picassa, nedopúšťa sa tým hriechu... A naopak, ak má rád jeho umenie, myslím, že vie prečo.*“ Je presvedčený, že „*komunistická strana estetiku má a tou je estetika realizmu*“. Podľa Pierre Hervého „*realizmus nie je nálepkou, ktorú možno nalepiť na akýkoľvek tovar*“. „*Monarchistický Balsac*“ podľa neho „*obdaril nás hlbokým realistickým umením, zatiaľ čo socialistka George Sandová tvorila reakčnú literatúru.*“ Na otázku, či má byť komunistický svetonázor vyjadrený v umení, odpovedá jednoznačne áno, a rovnako je presvedčený, že komunistická strana určité formy umeleckého vyjadrovania *a priori* neodmieta. Geörgy Lukács vniesol do tejto diskusie najmä sémantické a obsahové upresnenia. Podľa neho „*niet komunistickej stránickej estetiky, ale jestvuje estetika marxistická, ktorá sa jednoznačne vyslovuje za realizmus a proti dekadencii. No marxistická estetika ešte nie je dobudovaná. Marx, Engels, Lenin a Stalin určili jej základné zásady, chýba však ich systematické a vedecko-historické spracovanie*“. ⁵⁶ Preto podľa neho „*pojmem realizmus nie je objasnený ani medzi komunistami, ktorých sektárska minulosť je zaťažená schematickým dedičstvom*“, t. j. umeleckým spracovaním stranických zásad. Je síce presvedčený, že „*bez osobnej slobody niet umenia*“, no zároveň upozorňuje na to, že nepriateľské prostredie so strašiakom duchovnej diktatúry a uniformity „*odrádza od nás inteligenciu a pod heslom slobody ju vŕhne do meštiackej dekadencie*“. Podľa Lukácsa aj *Nového slova* sa môžeme z tejto diskusie „*francúzskych súdruhov*“ mnohému priučiť, „*marxistická kritika má byť zásadovo pevná*“, no nesmie znamenať „*popravu*“ a „*nesmie sa stať schematickou*“. ⁵⁷

Tieto povojnové diskusie ľavicových intelektuálov neboli ničím novým. Prebiehali už v 20. a 30. rokoch v rámci umeleckých avantgárd, najmä u surrealistov, ktorí sa nazdávali, že v umení je možná koexistencia osobnej slobody s politickou, prevažne komunistickou angažovanosťou, kým sami, ako neskôr priznali, pochopili bludný kruh vlastných predstáv. ⁵⁸ Nasledujúci vývin v slo-

⁵⁶ Z diskusie o umení. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 10, s. 156.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Pre českú (i menšinovú slovenskú avantgardu) hlboko presvedčený, že oficiálna politika ZSSR a produkcia sovietskej avantgardy tvorili najmä v 20. rokoch jednotu: „*Konstruktivisti*

venskej kultúre, kde sa udomácnil importovaný ideový diktát socialistického realizmu, presne to, pred čím prognosticky varoval Lukács, sa stal onedlho realitou. Keďže významná časť slovenských ľavicových spisovateľov a intelektuálov nebola schopná analyzovať svoje miesto v spoločnosti ani sociálne funkcie z neho vyplývajúce, v komunistickom režime, ktorý sa uvelebil pri moci po roku 1948, si musela s odstupom času trpkou uvedomiť nielen ohrozenie vlastnej umeleckej integrity, ale osobnej slobody vôbec. Lebo „*áno, umelec má spoločenské poslanie, ale vari trochu širšie, nie iba slúžiť jednej triede, hocijako by si táto trieda nárokovala prvenstvo. V jeho poňatí spoločnosť musí znamenať ľudstvo ako celok – to, ktoré bolo i ktoré bude*“.⁵⁹

Hlavný nepriateľ Slovenska je na Slovensku

*„Treba, aby slovenský ľud sám pochopil, že jeho hlavný nepriateľ, nepriateľ Slovenska, je na Slovensku, a aby s ním sám zúčtoval. Výrezanie tohto vredu zo slovenského tela prinesie Slovensku utíšenie a pokoj, bude posilnením v budovateľskej práci, urýchli cestu slovenského pracujúceho ľudu k blahobytu.“*⁶⁰

Aj bez týchto odporúčaní predsedu československej vlády Klementa Gottwalda na Slovanskom dni na Devíne, ktoré tlačový orgán Demokratov *Čas* nazval „*nehodné host'a*“, sa slovenskí komunisti chystali zúčtovať s reakciou, ktorú predstavovala Demokratická strana, víťaz posledných volieb. A tomu zodpovedala aj obsahová a tematická náplň *Nového slova* v týždňoch horúcej jesene roka 1947.

to nie sú len Tatlin, Lisickij, Rodčenko, Vesnin, Mejerchold, ale predovšetkým aj Lenin, Trockij, Stalin, Bucharin...“ (K. Teige) – správy o brutálnych zásahoch proti kultúre (zlikvidovanie sovietskej výtvarnej avantgardy), procesy (s Bucharinom a s inými), ale aj Gidov Návrat ze Sovietskeho svazu, pohotovo preložený do češtiny, znamenali koniec mýtu, že integrácia avantgardy do socializmu je možná. V praktickej rovine sa koniec tejto ilúzie prejavil rozpadom českej surrealistickej skupiny, ktorú viedli teoreticky i umelecky relevantní predstavitelia komunisticky orientovanej avantgardy – Karel Teige a Vítězslav Nezval. Teige, ktorý sa odmietol podriaďovať alternatíve „*bud' mlčať o trapných zjavoch kultúrnych a politickej línie ZSSR... alebo sa nechať zahnať do radov nepriateľov socializmu*“, reaguje na Nezvalovo autoritatívne rozhodnutie brožúrou *Surrealizmus proti prídu*. Hoci Teige nepochopil zákonitosť stalinizmu s jeho terorizmom a reglementáciou kultúry, ktoré pokladal za dočasné, nemožno mu uprieť, že jasne videl jeho reakčné prejavy v politike i kultúre. Jeho požiadavka demokratického socializmu anticipovala vývoj, ku ktorému dospela KSČ až o tridsať rokov neskôr. Na rozdiel od politicky rezignovaného Teigeho, završuje St. K. Neumann svoju cestu ľavicového radikála a extrémistu publikovaním knihy *Anti-Gide*, v ktorej systematizuje kultúrno-politický stalinizmu v jeho najprimitívnejšej podobe. Ideológiu, ktorá sa po roku 1948 stala oficiálnou straníckou smernicou. Cit. podľa KUSÁK. *Kultura a politika v Československu. 1945–1956*. Praha 1998, s. 71–140.

59 ŠVANTNER. *Integrálny denník*. Pezinok 2001, s. 126.

60 In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 32, s. 513.

Naznačil to aj hlavný aktér udalostí Gustáv Husák v už spomínanom článku *Čo ďalej?*, citujúc Bismarcka, „že každá politika je lepšia ako váhavá“. A výhrazne dodáva, „nepriateľ je tu dnes ten istý ako za povstania a po ňom, preto treba Slovensko očistiť od nepriateľských živlov... a rýchle obnoviť národnú jednotu“. A „Pozorovateľ“ v rubrike Poznámky pomenúva konkrétny koreň krízy – dohodu medzi bývalými agrárnikmi a ľudákmi. Vznikla tak podľa neho kuriózna situácia, „strana, ktorá sedí vo vláde a prijala vládny program, robí sústavne opozičnú politiku ... a podkopáva revolučné základy nového ľudového režimu“.⁶¹ Gustáv Husák (aj tentoraz pod pseudonymom Historicus) ide v úvodníku *Dve smluvy – dve sprisahania*⁶² ešte ďalej, keď nachádza historickú paralelu medzi Žilinskou dohodou (agrárnikov a ľudákov z októbra 1938) a Aprílovou dohodou z minulého roka medzi ich pohrobkami. Obe sú podľa neho dôkazom „ľudácko-agrárnického sprisahania s pokusom o štátoprávnu zmenu a zmenu režimu“. Aj keď dnes, podľa autora, nemožno hovoriť o akútnom nebezpečenstve, „skúsenosti nám kážu vyčistiť chliev od základov“.⁶³

A čitateľom *Nového slova* odkrýva „skutočné“ pozadie tohto čudného, ale účelového spojenectva svojich politických protivníkov. Odvolávajú sa na slová generálneho tajomníka DS Jána Kempného, že „ide o ovce zahnané do jedného košiara strachom pred červeným vlkom“,⁶⁴ „odhaľuje“ to, čo už sami vedeli občania Slovenska v máji minulého roka, keď hodili volebný lístok demokratom. A svoj historický exkurz dopĺňa demaskovaním perfidnej politickej účelovosti obojstranného paktu. „Agrárno-národnárska skupina si chcela upevniť svoje tradičné hospodárske bašty a pozície a konzervovať na Slovenku liberalisticko-kapitalistický ráz, snáď s malými korektúrami, ktoré budú vynútené. [...] Katolícka časť videla v pakte skvelú možnosť urobiť prvý krok do legálneho verejného života,... legalizovať svoje osoby, posilňovať mocenské postavenie katolíckej cirkvi.“ No tento politický kalkul podľa autora nevyšiel a utrpel porážku. „Agrárnici (aj s pomocou Hodžovho SOS) neprevychovali ľudákov“ a „katolíci nedosiahli ani jeden zo sledovaných cieľov (vrátane udelenia milosti exprezidentovi J. Tisovi)“. Podľa autora „sa hľadá a musí sa čoskoro nájsť východisko“, po ktorom volajú široké vrstvy. A ako bývalý katolík nezabudne svoj propagandistický apel opäť zakončiť odvolaním sa na biblické (!): „vaša reč nech je áno, áno – nie, nie“.⁶⁵

Ako je známe, východisko tejto vlekkej „slovenskej krízy“ sa koncom jesene našlo. Hoci Demokratická strana v pléne národnej rady, na verejnosti, v tlači

61 *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 14, s. 1.

62 *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 40, s. 1.

63 Ibidem.

64 HISTORICUS. Porážka jednej koncepcie. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 43, s. 684.

65 Ibidem.

i v pražskom parlamente upozorňovala na teror, provokácie, mučenie väzňov a vôbec porušovanie zákonnosti, komunistickú lavínu už nevládala a nedokázala zastaviť. Spojeným tlakom centrálnej vlády, zmanipulovaných odborárov a radikálnych partizánov sa prakticky za pár týždňov podarilo zlikvidovať výsledky demokratických volieb z mája 1946, keď v novom Zbore povereníkov („slovenskej vlády“) na čele s Gustávom Husákom stratila absolútnu väčšinu. A o tri mesiace neskôr sa „slovenských scenár“ zopakoval v Prahe na celoštátnej úrovni, bez toho, aby si väčšina ľudí okamžite uvedomila jeho dlhodobé dôsledky. „Československá cesta k socializmu“ sa vyčerpala príchodom komunistov k moci bez krvavej revolúcie, hladkým znásilneným občanov, ktorí v povojnovom pseudorevolučnom ošiali stratili bdelosť a ostrážitosť. A pokiaľ ide o jeho dôsledky na Slovensku, umožnil slovenským komunistom dotiahnuť mocenský zvrat z jesene 1947 do konca. Predsedom národnej rady sa namiesto demokrata J. Lettricha stal komunista Karol Šmidke, „akčné výbory“ radikálne čistili verejný priestor na všetkých úrovniach spoločnosti a štátnej správy od nepohodlných. Demokratickú stranu pretvorili na kolaborantskú Stranu slobody a Stranu obrody, ktoré potom štyridsať rokov predstierali neexistujúcu politickú pluralitu. Na väčšinu nekolaborujúcich predstaviteľov Demokratickej strany (Jozef Lettrich, Martin Kvetko, Rudolf Fraštacký, Mícha-Múdry Šebík, Mikuláš Ferienčík) čakala emigrácia alebo väzenie (Ján Ursíny, Miloš Bugár či Ján Kempný).

Ak ma opustíš, nezhytniem, ak ma opustíš, zahynieš

Predseda vlády a budúci prezident Klement Gottwad adresoval túto emocionálnu výzvu, mimochodom „vypožičanú“ od českého básnika Viktora Dyka, inteligencii, ktorú vyzýva, aby stála po boku pracujúceho ľudu a aby vo veci ľudovej demokracie a socializmu videla aj svoju vlastnú vec. Vyzýva na zamyslenie najmä tých, ktorí doteraz stáli na strane „rozkolníkov“. Posledné udalosti podľa neho ukázali celkom jasne, komu slúži a kam vedie „peroutkovština“. A nech je im tých niekoľko inteligentov, ktorí opustili národ, zneužívali a zrádzali veľké ideály slobody, pravdy a demokracie, výstražným príkladom.⁶⁶

K hodnoteniu celoštátnych februárových udalostí sa už Husák (Historicus) na stránkach *Nového slova* nevracal. S výnimkou dvoch krátkych príspevkov na adresu slovenskej emigrácie (*Z vlády do emigrácie* a *Emigrácia bez cti a programu*). Možno ich vnímať aj ako jeho ironické nekrológy. Husák sa v nich lúčil s bývalými politickými protivníkmi ako so spiatočníkmi a zradcami národa, pričom rafinovane poukazoval na vzájomné rozpory exulantov – ľudáckych aj tých nových. No ako autor závažnejších politických úvah v novom ročníku časopisu takmer absentuje. Svoju úlohu slovenského politika alebo pražskou optikou po-

66 In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 10 s. 146.

litika na Slovensku (!) splnil, dosiahol cieľ a teraz sa už mohol naplno venovať iba aktívnej politike. Akoby sa tým uzavrela jedna životná kapitola Husáka – revolucionára, publicistu, národného radikálneho ľavicového intelektuála. Rolu hodnotiaceho februárové udalosti prenechal iným, vždy pripraveným a ochotným. A tak sa spoľahlivý prispievateľ *Nového slova* Michal Chorvát v úvodníku marcového čísla *Čo sa stalo v ČSR* pýta a zároveň si odpovedá. Jeho vysvetlenie ešte čerstvých udalostí viac-menej neprekročilo budúcu interpretáciu našich najnovších dejín, ktorá sa stala oficiálnou štátnou doktrínou novej moci a s menšími či väčšími korekciami (marxistických historikov najmä v 60. rokoch) pretrvala až do pádu komunizmu. Na otázku, či touto mocenskou zmenou, ktorá prebehla „ústavnou cestou bude odstránená demokracia a parlamentarizmus“, kategoricky odpovedá „Nie“. Podľa neho „politicky rozmýšľajúci občan sa na toto víťazstvo nemôže dívať len ako na víťazstvo komunistov, ale ako na víťazstvo ľudovej demokracie...“. A obracajúc sa na svojich súčasníkov z radov inteligencie je presvedčený, že „z tohto víťazstva by sa mala radosť najmä naša inteligencia, ktorú na ceste od ľudovej demokracie k socializmu čaká nepomerne lepšie spoločenské a hmotné postavenie ako za liberalizmu“.⁶⁷ Za akú cenu to však bude, to už ako vzorný ideológ a propagandista nedopovedal, lebo sám to ešte netušil. Iný bojovný prispievateľ časopisu A. Kalina bol vo svojich príspevkoch na adresu inteligencie jednoznačný: „Prechod nerozhodnutej a likvidácia nepriateľskej inteligencie je dnes veľmi dôležitá úloha.“⁶⁸ A v inom príspevku bojovne dodáva: „Dnes ešte ľud čaká, že sa umelci rozhodnú sami, zajtra rozhodne on sám.“⁶⁹

A slovenská inteligencia, zastrašená a zneistená novými pomermi, zohrala v tejto modernej dráme čias, používajúc divadelnú terminológiu, nedôstojnú úlohu komparzu. Svedčí o tom aj *Ohlas slovenských kultúrnych pracovníkov z 28. februára 1948*, ktorý *Nové slovo* uverejnilo celý aj s podpismi jednotlivcov z oblasti univerzitného, akademického i umeleckého prostredia.⁷⁰ Je to doslova niekoľko-stĺpcový „telefónny zoznam“ známych i menej známych slovenských osobností. Tento neslávny jav politickou mocou vynútených podpisových akcií morálne degradujúcich inteligenciu sa stal už trvalým a opakujúcim sa javom celého obdobia komunistického režimu.

V jednotlivých číslach *Nového slova* nasledujúcich po februárových udalostiach dominujú politické príspevky a komentáre reagujúce na udalosti, ktoré sa odvíjali ako napínavý „film“ pred očami súčasníkov. Záhadnú smrť ministra

67 CHORVÁTH, Michal. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 10, s. 146.

68 KALINA. Slovenská demokracia a ľudová demokracia. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 10, s. 159.

69 KALINA.. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 13-14, s. 197.

70 In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 11, s. 164-167.

zahraničia Jana Masaryka reflektuje jeho nástupca Vladimír Clementis v dôstojnom nekrológu *Nad hrobom Jána Masaryka*.⁷¹ Abdikáciu prezidenta Edvarda Beneša a inauguráciu jeho následníka K. Gottwalda komentuje v príspevku *Výmena stráží* ⁷² L. Novomeský v celku korektne vo vzťahu k Benešovi ako k politikovi. A po Benešovej smrti M. Chorváth v príspevku *Sláva šľachetným*⁷³ vzdáva hold „česť a slávu pamiatke druhého prezidenta Československej republiky“.

Okrem politiky sa v menšej miere zastúpenia v aktuálnom ročníku objavujú aj „mobilizačné“ kultúrne témy (zvyčajne opublikované prejavy z rôznych plenárnych zasadnutí stranických orgánov alebo preklady sovietskych autorov). Zaodené sú však už do nového *newspeaku* ako „plánovanie v kultúre a umení“, „nová kultúrna politika“, „mobilizácia kultúrnej práce“, „socialistický realizmus ako generálna línia umeleckej tvorby“ atď. A opäť najagilnejší z autorov v týchto témach bol najmä M. Chorváth a výtvarník Štefan Bednár, ktorý redakciu *Nového slova* vytrvalo „zásoboval“ svojimi karikatúrami. Pionierski propagátori a kliesnitelia „novej“ kultúrnej práce, „nového“, „pravdivého“ umenia, „nových“ úloh, ktoré stoja pred kultúrou a „nového“ miesta slovenského umelca/spisovateľa v budovaní „novej“ socialistickej spoločnosti v siahodlhých traktátoch presviedčali presvedčených, najmä však nepresvedčených, aby konečne pochopili „historickú nevyhnutnosť dejín“.

*„Nová spoločenská realita a úsilie o nového socialistického človeka sploďí aj nové slovo, nový výraz a novú formu. ... Socialistické umenie ... musí byť smrteľným ortielom nad skostnatelými formami minulosti, ktoré znamenajú dekadenciu, smrť. Má byť vyznením človeka, hľadajúceho nový humanizmus a nové evanjelium v naliehavosti chvíle! ... Naopak, silnejší nápor vpred, k socializmu, znamenať bude ešte dôkladnejšiu revíziu celej našej kultúrno-politickej i literárnej minulosti.“*⁷⁴

Tieto „zaklínajúce“ slová akademika Siráckeho neveštili pre slovenskú kultúru nič dobré.

Je celkom pochopiteľné, že takto formulovaná hodnotová orientácia slovenských ľavicových intelektuálov, masívne proklamovaná v tlači a po februári 1948 i v praxi vo forme školení, rýchlokurzov, aktívov (neskorších povestných „úderiek“), nachádzala podporu (u) oficiálnej komunistickej moci, ktorá ju postupne začala meniť na direktívnu požiadavku. Rovnako je pochopiteľné, že

71 CLEMENTIS, Nad hrobom Jána Masaryka. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 12, s. 181.

72 NOVOMESKÝ, Výmena stráží. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 25, s. 354-359.

73 CHORVÁTH, Sláva šľachetným. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 37, 345-346.

74 SIRÁCKY. Proti reakcii aj na ideologickom fronte. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 41, s. 615-616.

iné ideové orientácie, aké predstavovali *Elán*, *Verbum*, *Nová práca* či *Tvorba*, nemohli v tomto „revolučnom ošiali“ prežiť a po „vítaznom februári“ museli byť násilne umlčané. No ten istý osud dobehol roku 1952 aj Husákov týždenník *Nové slovo*, keď sa stal jeho bývalý vydavateľ jednou z obetí bezprecedentnej celoštátnej kampane proti buržoáznym nacionalistom.

Z podnetu Umeleckej a vedeckej rady ovládanej komunistickými umelcami sa v Bratislave začiatkom apríla uskutočnil manifestačný večer slovenských umelcov s názvom *Umenie v novej spoločnosti*. Napriek deklarovaniu zúčastnených „zachovať kontinuitu, súvislosť umeleckej tvorby“, najmä modernej, ich diskusné vystúpenia i záverečný *Manifest socialistického humanizmu* boli len prázdny a rozporuplný gestom umelcov, ktorí sa zišli, aby vyjadrili podporu „februárovému víťazstvu“ a manifestovali „jednotu umeleckých tvorcov s pracujúcim ľudom“.⁷⁵ Stalo sa tak len dva dni pred Zjazdom národnej kultúry v Prahe s hlavným heslom „*Umenie novej spoločnosti*“, na ktorom jeho hlavní ideológovia Václav Kopecký, Zdeněk Nejedlý a Ladislav Štoll proklamovali – hoci zatiaľ len manifestačne – socialistický realizmus ako jedinú možnú umeleckú metódu. Nastol'ovanú ideovú jednotu režiséri zjazdu, ktorý bol poznamenaný atmosférou víťazstva a demonštráciou výlučnosti zúčastnených, nemienili ničím spochybniť. Zrejme preto sa v Prahe o bratislavskom manifeste mlčalo, ba neobjavil sa ani v publikovanom zborníku. Dodatočné a preto krkolomné vysvetľovanie termínu „socialistický humanizmus“ Mikulášom Bakošom, že „*ide o prvý stupeň socialistického umenia u nás, kým nevzniknú predpoklady pre vyššie vývinové štádium (socialistický realizmus)*...“⁷⁶ vyznievajú zbytočne servilne a pre ešte nedávneho zástancu štrukturalizmu a formalizmu nedôstojne.

Nepripustenie viacerých umelcov na zjazd bolo varovným znamením nastávajúcej kultúrnej politiky. Pritom slovenský ľavicový intelektuál ju nadšene vítal, veď v novej spoločnosti predsa „*básnik a spisovateľ nemôžu byť na okraji života, ale ani na okraji umenia*“.⁷⁷ Istotu o správnosti pofebruárového vývoja bez ohrozenia vlastnej umeleckej integrity potvrdzujú aj sebavedomé slová z vystúpení viacerých účastníkov na spomínanom manifestačnom večere slovenských umelcov v Bratislave. Čoskoro však namiesto očakávaného „*nového dobového slohu*“ nastúpil ideologický diktát a estetickú funkciu umenia vystriedala funkcia agitačno-propagačná s novým typom „*tzv. papierového hrdinu. Človeka, ktorý veľa hovorí – chce to byť duch revolúcie, agitátor – ale je to ľahrdina*“.⁷⁸

75 BAKOŠ. Umenie v novej spoločnosti (Manifest socialistického humanizmu). In *Slovenské pohľady*, 1965, č. 5, s. 19.

76 Ibidem.

77 MATUŠKA. Umelci vystúpili. In *Kultúrny život*, roč. 3, č. 8, 2. mája 1948, s. 1.

78 ŠVANTNER, *Integrálny denník*, s. 128.

Veľký rok – opona spadla

Vo vianočnom čísle *Nového slova* Michal Chorváth hodnotí odchádzajúci rok 1948 článkom nazvaným *Veľký rok*.⁷⁹ Nevedno, či sa autor (alebo redakcia časopisu) pri voľbe titulu inšpiroval(a) Tidom J. Gašparom (sediace v väzení), ktorý v čase svojej slávy pred desiatimi rokmi navlas rovnako nazval „*veľkým rokom*“ rok 1938, keď 6. október symbolicky predznamenal udalosti posledného desaťročia. Ale to sa už asi nedozvieme, možno to bolo iba „čaro nechceného“. Autor sa vo svojom rozsiahlom príspevku pokúša o akúsi historickú komparáciu osmičkových rokov 1848 a 1948 deliacich jedno storočie. Samozrejme, robí tak triednou optikou marxistického ideológa, ktorý má jasno v tom, kto bol v našich moderných dejinách „zradca“ a „hrdina“, kto bol na strane „dobra“ a „pokroku“, kto na strane „zla“ a „útlaku“ pre naše národy a náš ľud, toľko skloňovaný a politikou zaklínaný. Podľa Chorvátha revolučný rok 1948 „*zhodnotil svojím spôsobom aj obsah revolúcie pred sto rokmi pre naše národy*“, lebo „*ich politické a národné oslobodenie nemohla dovrieť trieda buržoázna, ale trieda robotnícka*“. A článok autor končí patetickými oslavnými slovami: „*rok 1948 prechádza do dejín našich národov ako pýcha minulosti a zdroj veľkej budúcnosti...*“.⁸⁰

Podobnú adoráciu, len s inými „premennými“, nachádzame aj u T. J. Gašpara spred desiatich rokov: „*Dnes slovenský národ zvíťazil a stal sa nositeľom moci. 6. októbra vláda vecí slovenských prešla do slovenských rúk a slovenský ľud túto svoju novú revolúciu uskutočnil bez krvi a s piesňou na ústach.*“⁸¹ Ak tento príklad abstrahujeme, v priebehu jedného desaťročia bola slovenská inteligencia poznačená profiláciou vo vzťahu k fašizmu a komunizmu, ktorých témy znamenali pre ňu veľké pokúšenie, pričom jej angažovaná účasť na moci je zároveň dokladom jej nepoučiteľnosti a zlyhania. Pritom prvé i druhé dejstvo tohto príbehu bolo rovnaké: povýšenie politického postoja na základnú a jedínú mieru človeka.⁸² Moc ovládaná myšlienkou, ktorá sa zrodila z túžby po slobode, sa však radšej vzdala myšlienky ako vlastnej moci.

O autorovi/About the author:

PhDr. Vlasta Jaksicsová, PhD.

Historický ústav SAV, v. v. i.

Klemensova 2522/19, 811 09 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: vlasta.j@zoznam.sk

<https://orcid.org/0000-0001-5970-6655>

79 CHORVÁTH. Veľký rok. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 52, s. 787-788.

80 Ibidem.

81 GAŠPAR. Nové Slovensko. In *Veľký rok*. Martin 1939, s. 21.

82 LIPTÁK. Odťaté ruky. In *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava 1999, s. 163.

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/X-2548-2019>
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=35788013800>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Primárne zdroje / Primary sources

Edície prameňov a publikované pramene / Source editions and Published editions

DRÁPALA, Milan, ed. *Na ztracené vartě Západu*. Praha: Prostor, 2000.
CHORVÁTH, Michal. Otrávená generácia. In *Cestami literatúry. Články, kritiky, recenzie (1932 – 1944)*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1960.
GAŠPAR, Tido Jozef. Nové Slovensko. In *Veľký rok*. Martin: Matica slovenská, 1939.
MRLIAN, Rudolf, ed. *Sborník z I. sjazdu umelcov a vedeckých pracovníkov*. Bratislava: Umelecká a vedecká rada a Povereníctvo informácií, 1946.

Nepublikované pramene / Unpublished scientific reports

Východná Európa v dokumentoch ruských archívov.

Memoáre / Memoirs

ČIERNY, Ján. *Vladimír Clementis diplomat*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 1999.
ŠVANTNER, František. *Integrálny denník*. Pezinok: Formát 2001.

Dobová tlač/ Press

BAKOŠ, Mikuláš. Umenie v novej spoločnosti (Manifest socialistického humanizmu). In *Slovenské pohľady*, 1965, č. 5, s. 19.
CLEMENTIS, Vladimír. Nad hrobom Jána Masaryka. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 12, s. 181.
GOTTWALD, Klement. Hlavný nepriateľ Slovenska je na Slovensku. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 32, s. 513.
Historicus. Porážka jednej koncepcie. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 43, s. 684.
HUSÁK, Gustáv. Čo ďalej ? In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 14, s. 1.
HUSÁK, Gustáv. Dve smluvy – dve sprisahania. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 40, s. 1.
HUSÁK, Gustáv. O kultúre a politike. In *Nové slovo*, 1946, roč. 3, č. 15, s. 1.
HUSÁK, Gustáv. Po voľbách dôslednejšie za princípmi. In *Nové slovo*, 1946, roč. 3, č. 20, s. 1.
HUSÁK, Gustáv. Z Bystrice do Bratislavy. In *Nové slovo*, 1945, roč. 2, č. 1, s. 1.
CHORVÁTH, Michal. Čo sa stalo v ČSR. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 10, s. 146.
CHORVÁTH, Michal. Načnime tvorčie obdobie slovenskej kultúry. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 7, s. 104.
CHORVÁTH, Michal. Sláva šľachetným. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 37, s. 345-346.
CHORVÁTH, Michal. Slovensko začína byť zrelé pre nástup pracujúcich. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 19, s. 1.
CHORVÁTH, Michal. Veľký rok. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 52, s. 787-788.
KALINA, A. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 13-14, s. 197.
KALINA, A. Slovenská demokracia a ľudová demokracia. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 10, s. 159.

- MATUŠKA, Alexander. O duchovnom kolaborantstve. In *Nové slovo*, 1945, roč. 2, č. 2., s. 6-7.
- MATUŠKA, Alexander. Po akej ceste, majstri kultúry? In *Nové slovo*, 1946, roč. 3, č. 19, s. 1.
- MATUŠKA, Alexander. Umelci vystúpili. In *Kultúrny život*, roč. 3, č. 8, 2. mája 1948, s. 1.
- Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 17, s. 263.
- Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 41, s. 651.
- Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 10 s. 146.
- NOVOMESKÝ, Ladislav. Na okraj našej kultúrnej politiky. In *Nové slovo*, 1945, roč. 2, č. 3, s. 1-3.
- NOVOMESKÝ, Ladislav. Výmena stráží. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 25, s. 354-359.
- Ohlas slovenských kultúrnych pracovníkov. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 11, s. 164-167.
- OKÁLI, Daňo. O generálnu líniu v umení. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 3, s. 1.
- REISEL, Vladimír. Spisovateľ a dnešok, In *Nové slovo*, roč. 2, č. 6, s. 14-16. In *Nové slovo*, 1946, roč. 3, č. 18, s. 1.
- SIRÁCKY, Andrej. Proti reakcii aj na ideologickom fronte. In *Nové slovo*, 1948, roč. 5, č. 41, s. 615-616.
- Z diskusie o umení. In *Nové slovo*, 1947, roč. 4, č. 10, s. 156.

Sekundárne zdroje / Secondary sources

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

- DRUG, Štefan. *Literatúra a politika po slovensky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2003.
- HAMADA, Milan. *Sizyfovský údel*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, a. s., 1994, s. 135.
- KUSÁK, Alexej. *Kultúra a politika v Československu. 1945 – 1956*. Praha: Torst, 1998.
- MACHÁČEK, Michal. *Gustáv Husák*. Praha: Vyšehrad, 2017.
- PETRÍK, Vladimír. *Rozhnevaný kritik Alexander Matuška*. Bratislava: Vydavateľstvo Q 1112003, s. 79-80.
- TIGRID, Pavel. *Kapesní průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu*. Praha: Odeon, 1990.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- JAKSICOVÁ, Vlasta. „Pokolenie v útoku“ Kultúrny život v zrkadle ideologickej (ne)kultúry v rokoch 1948 – 1953. In *Čas Herodes alebo šťastný vek? Spor o modernitu v slovenskej spoločnosti a kultúre*. Bratislava: Veda, 2020.
- JAKSICOVÁ, Vlasta. Historicko-spoločenské pozadie vzniku protipovstaleckého „manifestu hanby“ z jesene roku 1944: presvedčenie alebo strach jeho signatárov? In *Romboid – literatúra/umenie/kritika*, č. 2, 2012, s. 38-44.
- JAKSICOVÁ, Vlasta. Víťazi a porazení hodnotového sporu v „medzičase“ pred komunistickou diktatúrou. In *Čas Herodes alebo šťastný vek? Spor o modernitu v slovenskej spoločnosti a kultúre*. Bratislava: Veda, 2020, s. 27-48.
- MATEJOVIČ, Pavel. Nové slovo a počiatky normalizácie na Slovensku. In *Slovenská literatúra*, 55, 2008, č. 6. Bratislava: Ústav slovenskej literatúry SAV, s. 1- 4.
- LIPTÁK, Ľubomír. Odťaté ruky. In *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava: Kalligram, 1999.
- MATUŠKA, Alexander. Umelci vystúpili. In *Za a proti*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1975, s. 433.